

Zvezdana Sikirić Assouline, Melita Vukina. *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga*. Zagreb: Školska knjiga, 2024., 560 str.

U studenom 2024. u sklopu Interlibera održana je promocija knjige *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga*, o kojoj će više riječi biti u ovom prikazu. Autorice knjige su Zvezdana Sikirić Assouline i Melita Vukina. Sikirić Assouline je izvanredna profesorica na Katedri za pomoćne povijesne znanosti i metodologiju historije Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Znanstveno-istraživački interesi vezani su joj uz hrvatsku društvenu i kulturnu povijest 18. i 19. stoljeća, urbanu historiju, povijest žena te latinske izvore za hrvatsku povijest. Vukina je magistra edukacije povijesti i magistra muzeologije i upravljanja baštinom.

U središtu knjige je *Sramotna knjiga*, neslužbeni školski dokument u koji su zapisivani dječaci koji su počinili različite nepodopštine između 1857. i 1875. u zagrebačkoj gornjogradskoj Uzornoj glavnoj učionici te između 1875. i 1894. u Donjogradskoj pučkoj dječačkoj učionici. U razdoblju od 37 godina u knjigu je najmanje 38 učitelja i učiteljica upisalo 1119 različitih učenika u 1704 prijave (140). Knjiga, međutim, ne donosi samo analizu *Sramotne knjige* i njezin transkript, nego mnogo šire problematizira pitanje školstva, povijesti djetinjstva i građanskoga društva u Zagrebu 19. stoljeća, donoseći analizu različitih socijalnih, zakonodavnih i obrazovnih procesa koji su se odvijali u tom razdoblju. U tom smislu, s djecom odnosno dječacima u fokusu istraživanja, jasno se vidi novost koju ova knjiga donosi u odnosu na dosadašnje radove o povijesti školstva u hrvatskoj historiografiji. U našu historiografiju prva uvodi djecu (dječake i mlađe adolescente) u njihovu specifičnom školskom okruženju te ih kao bitan faktor potom u analizi stavlja u relaciju sa suučenicima, učiteljima i pedagozima, roditeljima, širom društvenom i državnim zajednicom, sve do samoga vladara.

U „Predgovoru” (9-11) autorice su ukratko navele okolnosti i razloge koji su doveli do nastanka ideje o knjizi i njezinoj realizaciji. Slijedi „Uvod” (14-25), koji se sastoji od dva potpoglavlja: „Zagrebačka *Sramotna knjiga* kao dokument i svjedok vremena” (14-19) te „Povijest školstva kao tema u historiografiji – pregled” (20-25). Kažnjavanje u školama kao povijesni fenomen može se promatrati kroz različite izvore, a glavni razlog zbog kojega su se autorice odlučile za *Sramotnu knjigu* jest to što se u njoj „razotkriva živa svakodnevnica, pozadina svih školskih pravila, reda, praksi i ponašanja i to iz perspektive učitelja (...)” (19). Pozicionirajući svoje istraživanje, istaknule su da je u dosadašnjoj historiografiji povijest školstva tema kojom se bavio veći broj autora. Međutim, dosadašnja se historiografija tek u maloj mjeri bavila politikom kažnjavanja u školama. Stoga je ova knjiga, među ostalim, nastala i kao rezultat težnje autorica da dopune dosadašnja istraživanja te teme.

Nakon uvodnih napomena slijede dva poglavlja u kojima se donosi analiza konteksta nastanka *Sramotne knjige*. Prvo, „Odgoj i obrazovanje u Habsburškoj monarhiji u 19. stoljeću” (28-77), sastoji se od tri glavna potpoglavlja: „Zadaća škole u Habsburškoj monarhiji 19. stoljeća – osnovni pojmovi” (28-31), „Pravni okvir – školski zakoni i pučko školstvo u 19. stoljeću” (32-49) te „Društveni okvir – odgojno kažnjavanje” (50-77). Autorice su analizirale glavne pravne i društvene okvire koji su oblikovali javni školski sustav od prvih reformi u 18. stoljeću pa sve do kraja 19. stoljeća. Nastava se tijekom 19. stoljeća na području Habsburške Monarhije uvelike oblikovala pod utjecajem filozofsko-pedagoškoga rada Johanna Friedricha Herberta, kod kojega su važno mjesto imali pojmovi *nastava* i *odgoj* s ciljem postizanja „odgajajuće nastave”, što je podrazumijevalo „red i disciplinu” (28-29). U 19. stoljeću dolazi do sve većega otklona od Crkve, međutim autorice ističu da je njezina uloga i dalje bila važna. Školski prostor bio je kombinacija građanskoga i religijskoga odgoja „koji se postizao na temelju sustava nagrada i kazni, odnosno vjerskim podučavanjem, drilom i korištenjem sve razrađenijih nastavnih materijala” (52-54).

Upoznavši čitatelje sa širim, habsburškim okvirom i filozofskim strujama u pedagogiji toga vremena, u sljedećem poglavlju, „U školama zagrebačke *Sramotne knjige*” (80-129), autorice donose analizu zagrebačkih prilika u dva glavna potpoglavlja: „Zagrebačke škole *Sramotne knjige*” (80-99) i „Jedna školska godina u zagrebačkoj školi” (100-129). Prvo se donosi historijat škola u sklopu kojih je došlo do nastanka *Sramotne knjige* s naglaskom na razdoblje između 1850-ih i 1890-ih. Nakon toga autorice su napravile analizu jedne školske godine u kojoj je doneseno mnoštvo različitih detalja, od održavanja školske mise te obilježavanja vjerskih i državnih blagdana do humanitarnoga rada i aktivnosti koje su se provodile u sklopu prvoga odnosno drugoga polugodišta. Prikazuje se ritam rada škole kako u nastavi tako i u ispitima. U 19. stoljeću dogodio se niz promjena u školskom sustavu čije rezultate osjećamo i danas. Današnji početak školske godine koji se veže uz rujnanastao je kao rezultat promjena u 19. stoljeću, kad se napušta praksa ustupaka potrebama jesenskih radova u agraru (100). Moralni odgoj djece i mladih imao je važnu ulogu, a uz njegovanje vjerskih osjećaja vlasti su „inzistirale na apsolutnoj lojalnosti vladaru i poštivanju svih oblika vlasti te mehanizama građanske patrijarhalne vertikale” (107). Sve važniji dio školske godine u posljednjim desetljećima 19. stoljeća postale su i javnozdravstvene akcije. Od 1870-ih počelo se provoditi organizirano cijepljenje i docjepljivanje djece protiv boginja. Zarazne bolesti bile su dio školske svakodnevice, a posebno je teška bila epidemija ospica u ožujku 1887. godine. Suočene s tim problemima, školske su vlasti sve veću brigu posvećivale higijeni (116-117).

Središnje mjesto u knjizi zauzimaju dva poglavlja koja donose analizu *Sramotne knjige*. Poglavlje „Uđimo u školu 19. stoljeća” (132-189) čine četiri potpoglavlja: „Kada nastaju crne knjige?” (134-139), „Zapisi zagrebačke *Sramotne knjige*” (140-144), „Školski i nastavni red za pučke škole iz 1875. u praksi – odraz u *Sramotnoj knjizi*” (145-159) i „Disciplinske mjere u *Sramotnoj knjizi*” (160-189). Časne i

sramotne knjige uvedene su u vrijeme cara Josipa II. kao dodatna disciplinska mjera. Glavni im je cilj bila javna opomena ili nagrađivanje učenika te poticanje stanovništva na redovitije pohađanje škole, posebno u ruralnim predjelima Habsburške Monarhije (134). Osnovna uloga školskoga sustava bila je naučiti učenike odgovornom i moralnom ponašanju uz razvoj i njegovanje ljubavi prema građanskoj zajednici, domovini i vladaru. U cijelom je procesu učitelj bio surogat udaljenoga vladara i trebao je oblikovati lojalne podanike Carstva (147). Pritom je neizostavnu ulogu imalo održavanje discipline u razredu. Autorice su analizirajući *Sramotnu knjigu* poduzete disciplinske mjere izdvojile u nekoliko grupa. Najčešće se pojavljuju upisi ili opomene, slijedilo je zatvaranje u zatvor, klečanje ili stajanje, kažnjavanje šibom, a u najtežim slučajevima posezalo se za mjerama ukora ili prijedlogom ispisa iz škole. Posebno kontroverzna mjera bilo je klečanje, koje su mala djeca povezivala s molitvom, a ne kaznom, zbog čega se raspravljalo o opravdanosti takve mjere (177).

U poglavlju „Analiza prijestupa u *Sramotnoj knjizi*” (192-255) analizirani su pojedini slučajevi zbog kojih je došlo do provođenja disciplinskih mjera. Autorice su, radi boljšega razumijevanja, slučajeve podijelile na grupe: „Ponašanje u školi” (193-198), „Ponašanje izvan škole” (199-204), „Neredovito pohađanje nastave i pobožnosti” (205-212), „Skitanje – potepanje i prosjačenje” (213-218), „Nečedno, nemoralno, neuredno ponašanje” (219-223), „Tučnjava i drugi oblici ponašanja” (224-229), „Neprijemljivi govor” (230-238), „Društvene zabrane” (239-245), „Krađa – tatbina” (246-252), „Obijesno ponašanje s materijalnom štetom” (253-255). U devetnaestostoljetnom školskom sustavu briga o ponašanju učenika vodila se unutar, ali i izvan škole. Posebno je zanimljiv slučaj kad su učenici iskoristili spomenutu epidemiju ospica za izostanak iz škole i s mise. Školske su vlasti na takvo ponašanje oštro odgovorile slanjem popisa izostalih učenika gradskom poglavarstvu. Dodatna mjera poduzeta je u lipnju 1887., kad su u *Sramotnu knjigu* unesena 52 učenika, što je bio najduži popis uopće. Navedene su mjere očito urodile plodom jer su se izostanci nakon toga prorijedili (210-212). Govoreći o nasilju, istaknuto je da se mogu razlikovati dva tipa. Prvi su sukobi između agresivnih učenika. Drugi tip nasilja bio je kad agresivni učenik ili više njih krenu tući ili terorizirati drugu djecu (225-227). Kao specifičan problem istaknuto je nasilje nad životinjama (229). Zanimljivo je naglasiti da je u *Sramotnoj knjizi* zabilježen i jedan slučaj neprijavljenoga odlaska u kazalište, što se također kažnjavalo (239-240).

Nakon analize *Sramotne knjige* autorice su u poglavlju „Protagonisti: učitelji i učenici *Sramotne knjige*” (258-325) donijele iscrpnu analizu glavnih aktera zbog kojih je i došlo do izrade njihove studije – učitelja i učenika. Poglavlje se sastoji od dva potpoglavlja: „Učitelji zagrebačke *Sramotne knjige*” (259-291) te „Učenici u *Sramotnoj knjizi*” (292-325). U poglavlju o učiteljima i učiteljicama naglašena je važna uloga koju su oni kao prosvjetni djelatnici imali ne samo unutar škole nego i izvan okvira obrazovnih ustanova. Vrijeme je to kad se u Hrvatskoj formira učiteljska struka u modernom smislu. Najveći problem bio je loš materijalni položaj, a s obzirom na to da je zakonom bilo propisano da se ne smiju baviti nijednom dopunskom djelatnosti osim orguljanjem,

brojni su se pronašli u pisanju. Na tom se polju najviše istaknuo Venceslav Zabož Mařík, koji je napisao razne priručnike i knjižice za učitelje, djecu i mladež. Općenito govoreći, učiteljski život bio je težak. Tako je od 1878. do 1888. preminulo 130 učitelja i učiteljica, od čega je kod trećine uzrok bila tuberkuloza ili „učiteljska bolest”, kako su je još zvali (270). Poglavlje o učenicima posebno je zanimljivo jer analizira zapisane u *Sramotnu knjigu* prema razrađenim parametrima: učestalosti zapisa, prebivalištu, društvenom i obiteljskom statusu, zahvaćajući pritom i složena pitanja poput ulaska prigradске i seljačke djece u školu po sili zakona, djece samohranih majki, krajnjega siromaštva kao razloga izostanaka (zbog neposjedovanja zimske obuće i odjeće). Poglavlje o učenicima završava potpoglavljem „Učenici iz *Sramotne knjige* poslije”, gdje se u glavnim crtama prate životi čak četrdesetak imena (314-325). Među problematičnim učenicima nalazili su se i oni koji će poslije izgraditi vrlo uspješne karijere. Među poznatijima je Franjo Devidé, koji je 1876. zbog tučnjave kod Kamenitih vrata završio u zatvoru. Devidé je postao zapaženi fizičar i matematičar koji je prvi u Zagrebu uveo gradski telefon i postavio rendgen, a istaknuo se i kao uspješan pedagog.

Posljednje i ujedno zaključno poglavlje je „Epilog” (328-393). Uz zaključna razmatranja napravljena na temelju iscrpne analize autorice donose, kao kontrapunkt, „Na tragu izgubljene *Časne* ili *Zlatne knjige*”, izbor uspješnih učenika škole koji su se možda tamo nalazili. Neki od navedenih su i istaknute osobe hrvatske povijesti poput političara Vladka Mačeka, povjesničara Ferde Šišića, industrijalca Filipa Rabusa i ginekologa Franje Dursta. U sklopu ovoga poglavlja nalaze se i bilješke, njih ukupno 1278. Dodatnu vrijednost knjizi autorice su dale priredivši transkript izvornika *Sramotne knjige* (396-449) te „Priloge” (453-489). Prilozi su tematski podijeljeni u tri skupine. U prvoj se donose elaborati učitelja škole o disciplini i odgoju podneseni na sjednicama učiteljskoga zbora i u školskim godišnjim izvještajima. Potom je donesen prijepis „Naukovne osnove od 24. 8. 1875. za opće pučke škole s četiri učiteljske sile”. Treću skupinu priloga čini izbor poučnih pripovijedaka učitelja škole objavljenih u zabavno-poučnom listu za mladež *Smilje*. Na kraju knjige je „Pogovor” (491-493), koji je napisala povjesničarka Agneza Szabo, „Popis korištenih izvora i literature” (494-535), „Popis tablica” (536), „Popis slikovnih priloga” (537-542) te „Kazalo osobnih imena” (543-559). Treba istaknuti da je cijela knjiga opremljena brojnim zanimljivim vizualnim priložima – tabelama u tekstu, portretima osoba i slikama mjesta o kojima se govori, dokumentima iz školskoga života (pohvalnica, tjedni pregled gradiva...) te posebno živim likovnim pošalicama o đaćkom i učiteljskom životu iz tadašnjih humoriističkih listova.

Marko Kolić